

dla polskiej kultury. Oni – jedyni jej polscy tłumacze i czynni znawcy języka koptyjskiego – już odeszli (prof. A. Szczudłowska-Dembska † 17 IX 2013; ks. prof. W. Myszor † 19 II 2017), ale ich sylwetki przypomina wspólne zdjęcie w towarzystwie autentycznego Kopta na tle ściany z książkami, trafnie umieszczone obok karty tytułowej dedykowanej publikacji. Nie zdążyli jednak dokończyć rozpoczętego dzieła, którego $\frac{3}{4}$ części zdołali nam udostępnić. Prezentowana bowiem publikacja to już szósty w całości przetłumaczony i trzeci z kolei opublikowany oddzielnie kodeks Biblioteki z Nag Hammadi (I i II kodeks przełożył sam w całości i wydał ks. W. Myszor, SACH SN 7, Katowice 2008; pozostałe cztery: III, V, IX i VI teraz publikowany oddzielnie, są w przekładach tego samego tłumacza oraz A. Szczudłowskiej-Dembskiej). Dobrze byłoby, żeby ich uczniowie i spadkobiercy ich spuścizny, zwłaszcza interesujący się gnozą, w ramach wdzięczności dla swych Mistrzów, zebrali porzucane w różnych publikacjach ich przekłady, dopracowali i wydali razem w postaci całych kodeksów oddzielnie, lub choćby w śląskich „Studiach Starożytności Chrześcijańskiej” (podobnie jak wydane zostały kodeksy I i II), co niewątpliwie ułatwiłoby badaczom ich wykorzystywanie. Pozostałe kodeksy, mniej zasobne w tytuły, albo tylko częściowo (VII i VIII) również przez tych dwojga tłumaczy zostały już w różnych czasopismach opublikowane, albo wcale jeszcze przez nikogo (X, XI, XII i XIII) nietknięte; w sumie na 49 zawartych w XIII-stu kodeksach tytułów, na język polski przetłumaczono już 34, a reszta czeka na odważnych. Wiadomo mi, że próbują to nieśmiało i fragmentarycznie czynić interesujące się starożytnym gnostycyzmem i problematyką Biblioteki z Nag Hammadi znające język koptyjski uczennice ks. prof. Wincentego Myszora: w Katowicach p. dr Agata Sowińska, a w Lublinie p. dr Anna Zmorzanka, ale czy któraś z nich odważy się przełożyć i objaśnić któreś z tych pism w całości? Odwagi!

ks. Stanisław Longosz – Lublin

Alessio VARISCO, *Fides et caritas. Il Beato Gherardo de' Saxo e i 900 anni dell'Ordine di San Giovanni di Gerusalemme, di Rodi e di Malta (con gradi del Sovrano Militare Ordine di Malta e dell'Ordine pro Merito Melitensi civile e militare)*, Domus templi 4, Arcidosso (GR) 2016, Edizione C&P Adver Effigi, ss. 479.

Pielgrzymowanie do Ziemi Świętej w średniowieczu zrodziło wielkie bogactwo licznej infrastruktury dla realizacji takich przedsięwzięć, które były bardzo niebezpieczne i kosztowne. Dodatkowo wyprawy krzyżowe stosunkowo szybko zrodziły dalsze elementy ku nadaniu im bardziej zorganizowanych struktur. Często szukano dla nich podstaw duchowych i eklezyjalnych. Jednocześnie była to płaszczyna ciesząca się pewnym uznaniem i autorytetem.

Na styku rycerskości i duchowości, zazwyczaj zakonnej, zrodziły się z czasem zakony rycerskie. Był to zasadniczo nowy fenomen, różnie postrzegany, ale

w praktyce napotkał na bardzo podatny grunt religijny i kulturowy, a także polityczny. W sumie dał podstawy dla wielkiego fenomenu kościelnego, który trwa do dziś.

Jedną z takich rodzin był Zakon maltański, używając uproszczonej i obieguwej nazwy. Jego początki związane z bł. Gerardem są ciekawym fenomenem, ciągle mało znanym na płaszczyźnie naukowej refleksji. Zatem ciągle proponuje się nowe opracowania czy interpretacje oraz próby reinterpretacji. Niemniej Zakon ten pozostaje szczególnym znamieniem tamtych czasów, bo nadal trwa i to w dobrej kondycji.

Alessio Varisco jest wybitnym znawcą problematyki zakonów rycerskich oraz sztuki sakralnej i religijnej. Jest autorem wielu książek, szkiców i opracowań, m.in. *San Rainaldo e la soluzione dei Templari* (Arcidosso 2012); *I segni dei Cavalieri Templari, Giovanni e Stefaniani a Bibbona e in Alta Maremma* (Arcidosso 2014); *San Giorgio. I Costantiniani. I Borbone Due Sicilie e i loro Ordini Dinastici* (Arcidosso 2015). Prezentowana książka ukazuje się jako czwarty tom w serii „Domus Templi”.

Książkę otwiera dedykacja dla papieża Franciszka i Wielkiego Mistrza Fra Matthew Festing, fragment z dzieła Geronimo Marulli *Vite de' Gran Maestri...* oraz wspomnienie kard. Mariano Rampolla del Tindaro i biskupów Cesario D'Amato i Sergio Gretti (s. 5). Następnie zamieszczono szczegółowy spis treści (s. 7-9). Po portrecie Jego Wysokości Księcia Fra Matthew Festing, wielkiego mistrza (s. 10) opublikowano faksymile jego listu z dnia 6 marca 2014 r. (s. 11). Po reprodukcji fresku bł. Gerarda (s. 12) zamieszczono list bp. Angelo Mascheroni (s. 13), a następnie fotografie popiersia bł. Gerarda (s. 14) i Modlitwę do bł. Gerarda (s. 15).

Blok treściowy rozpoczyna wprowadzenie (s. 16-19). Całość prezentowanej książki podzielona została na cztery rozdziały, a te z kolei na mniejsze części oraz liczne dodatki.

Rozdział pierwszy opatrzone tytułem: „Monastycyzm i szpitalnictwo” (s. 21-57). Wskazano na fenomen historyczny, społeczny oraz religijny, szczególnie akcentując chrześcijański monastycyzm wschodni. Po uwagach na temat Ojców pustyni autor przybliży ascetyzm i monastycyzm zachodni. Jest wręcz oczywiste, że w tym rozdziale szczególną uwagę poświęcono *Regule* Świętego Benedyka, wskazując na organizację czasu, rytuał oraz kontekst chronologiczny i geograficzny. Z kolei podano jej szczegółowe punkty, analizując następnie rozdział LIII i LXI.

„Szpitalnictwo w Świętym Mieście” to tematyka kolejnego rozdziału studium A. Varisco (s. 59-89). Po wskazaniu, że Miasto Święte ma swe specyficzne ślady istniejących hospicjów, autor punktuje, że Jerozolima ma także znaki krzyża. Tutaj ukazano Gerarda jako fundatora Zakonu Szpitalników św. Jana Jerozolimskiego. Wreszcie on jest pierwszym noszącym tytuł „Magister”. W ostatnim punkcie zaprezentowano bullę fundacyjną „Piae postulatio voluntatis”.

Trzeci rozdział nosi tytuł: „Gerard de Saxo pierwszym szpitalnikiem” (s. 91-159). Proces dochodzenia do jego hagiografii z ukazaniem znaczenia Mauro de' Comite Maurone i sprawa fundacji Szpitala. Autor ukazał pochodzenie Gerarda

oraz relacje między *Regulą* Świętego Benedykta i szpitalem. W jego kontekście jawi się pytanie o ideę „peregrinus” oraz określenie „monachus” i funkcje jakie miał Gerard. Autor wskazał na ukierunkowanie całej wspólnoty ku utworzeniu własnej reguły. Wskazano na teksty hagiograficzne poświęcone Gerardowi oraz ukazano go jako mistrza i biskupa.

Ostatni rozdział podejmuje następujący temat: „Krótka historia Zakonu Szpitalników Maltańskich od powstania do czasów współczesnych” (s. 161-186). Zatem Suwerenny Rycerski Zakon Maltański w rysie historycznym oraz jego teraźniejszość. Następnie zaprezentowano: Odznaczenie „Pro Merito Melitensis”, herb Zakonu oraz inne znaki publiczne, życiorys Fra Matthew Festing oraz świętych i błogosławionych Zakonu. Autor wskazał na 900 lat statusu kanonicznego i przemówienie Benedykta XVI z 9 lutego 2013 r.

Następnie zamieszczono końcowe materiały „Joannici w Piemontie” (s. 187-229). Najpierw temat: Zakon św. Jana w Piemontie od „Piae postulatio voluntatis”. Komandorie, baliwaty Zakonu Joannitów i dobra we wspólnotach Piemontu. Delegaci do Zakonu w Piemontie. Wstęp i wkład prof. Alessio Varisco do komentarza Daniele del Carretto. Fides et caritas: historia jest pamięcią. Św. Piotr z Consavia. Daniel del Carretto. Spis przełożonych Lombardii Szpitalników Św. Jana Jerozolimskiego w Asti. Fra Pietrino del Ponte. Fossano, Fra Costanzo Operati, admirał floty joannitów. Starożytna Madonna dei Campi joannitów.

„Aparat” to tytuł kolejnego bloku książki Alessio Varisco (s. 231-343). To Karta Konstytucyjna z 1961 roku, spis Wielkich Mistrzów, modlitwy i inne propozycje pobożności.

Insygnia Suwerennego Rycerskiego Zakonu Maltańskiego (s. 344-388), Indeks miejsc (s. 439-440), Indeks nazwisk (s. 441-452), Indeks skrótów (s. 455), Referencje fotograficzne (s. 454), Bibliografia (s. 455-466), Kongresy i konferencje z udziałem prof. Alessio Varisco (s. 467-471).

Książka prezentuje specyficzny apostołat miłości, w którym oddaje się własne życie, aby pomagać innym, a zwłaszcza potrzebującym, jednocześnie tracąc – w pewnym sensie – swoją własną egzystencję, a w konsekwencji, aby ja umocnić. To jest oddanie jej w Zakonie maltańskim nieznanemu, choremu, zranionemu czy uciekinierowi oraz ofiarom licznych kataklizmów. Co więcej jest to przykład dla innych (s. 19).

U początków i w całej tradycji Zakonu maltańskiego obecne było, i ciągle jest, bogactwo starożytnej teologii i duchowości chrześcijańskiej. Stąd autor wskazuje m.in. na Augustyna, Atanazego, Hieronima, Grzegorza Wielkiego, Bazylego. To obydwie tradycje, wschodnia i zachodnia. Obecność ich nauczania nadawała nowemu Zakonowi ważnego ducha wpisywania się w tradycję i bogactwo życia Kościoła, a zwłaszcza jego uniwersalność.

Zakon maltański, od swych początków, był szczególnie związany z duchowością augustiańską, która wybrzmiewa w jego najstarszych dokumentach. Zresztą, przyjął on pewne założenia życia zakonnego w oparciu o regulę augustiańską, wprowadzając liczne modyfikacje. Interesujące jest bowiem powiązanie jej

z duchowością rycerską czasów średniowiecznych. Niemniej Doktor z Hippony często jawi się, jeśli nawet nie jest obecny werbalnie, w duchowości tego Zakonu (s. 17, 36-40, 45, 66, 81, 82).

Oczywiście, ta ogólna postawa i sposób myślenia, odzwierciedla szczególnie duchowość samego założyciela, bł. Gerarda. Trzeba zawsze pamiętać o jego *curriculum vitae*, niestety ciągle jeszcze mało znanego w wielu szczegółach, oraz całej specyfice ówczesnej Ziemi Świętej. Ta cała rzeczywistość osobowa i środowiskowa, a zwłaszcza religijna znalazły w duchowości św. Augustyna wyjątkowa konkretyzację i zarazem syntezę, kształtując w znacznym stopniu nową wspólnotę kanoniczną.

Autor – kreśląc specyfikę nowego Zakonu – szczególnie chętnie odwołuje się do *Reguły* św. Benedykta z Nursji. Jest to także ważny czynnik starożytnej tradycji chrześcijańskiej w kształtowaniu zakonnej duchowości maltańskiej, a w tym zarazem i rycerskiej (s. 16, 37-56, 93, 102). Reguła tego wybitnego zakonodawcy stała się, w przypadku bł. Gerarda, ważnym elementem integracyjnym całej koncepcji wspólnotowego życia. Poszukiwanie dość uniwersalnej idei spotkania dało wyjątkowy twór augustiańsko-benedyktyński życia zakonnego. U autora widać pewne nachylenie ku tej drugiej propozycji, co stara się on m.in. pokazać w swych szczegółowych analizach historycznych.

W książce Alessio Varisco jawią się liczne postacie ze starożytności chrześcijańskiej oraz wpisane w lokalne czy powszechne dzieje Kościoła. Autor widzi w tym pewien sens rozeznania i umotywowania działań samego bł. Gerarda, a później jego następców i całej wspólnoty maltańskiej. Jest to bardzo pouczające i twórcze, ponieważ daje ważne podstawy motywacyjne i polemiczne, z którymi musiała sobie poradzić nowa wspólnota zakonna. Tym bardziej, że szybko musiała także poradzić sobie z problemami na styku z władzą kościelną oraz świecką, zwłaszcza po opuszczeniu Ziemi Świętej. Bowiem – stosunkowo szybko – nie wszyscy, mimo uznania papieża Paschalisa II byli jej przychylni.

Warto zauważyć, że tytuł omawianej książki *Fides et caritas* wybrzmiewa w zawołaniu duchowym Zakonu maltańskiego: „Tuitio fidei et obsequium pauperum”. To właśnie dzieło eklezjalne zapoczątkowane przez bł. Gerarda stało się podstawą dla takiego kierunku duchowości maltańskiej. Wiara i miłość, zwłaszcza ku potrzebującym jest, co pokazuje włoski uczyony, znakiem wierności początkom, dynamiką trwania i rozwoju oraz nadzieją przyszłości.

Dobrze, że w książce zamieszczono reprodukcje obrazów, fotografii czy rzeźb. Szkoda, że niektóre nie ukazały się w wersji kolorowej, np. herb czy flaga zakonna. To cenny materiał poglądowy, który pokazuje, że problematyka maltańska była przedmiotem zainteresowań wielu dziedzin nauki i sztuki, literatury i architektury. Na jej kanwie powstało wiele dzieł, które starały się utrwalić ludzi, dzieła i ducha Zakonu.

Szkoda, że wykaz świętych i błogosławionych maltańskich nie jest komplety, pominięto bowiem m.in. bł. kard. Clemens Augustinus hrabia von Gallen (s. 180). W wykazie papieży w indeksie osobowym zabrało Jana Pawła II, bowiem autor

zupełnie nie powołuje się na niego, mimo jego wyjątkowych relacji z Zakonem, i to przez tak wiele lat (s. 449). Przy niektórych pozycjach można odnotować zupełny brak opisu bibliograficznego (s. 461). Także braki konsekwencji w indeksie nazwisk, np. czasem kolejność według imion, a innym razem w bloku święci (s. 441, 446, 451). Indeks nazw, mimo takiego tytułu, jest jednocześnie – w znacznym stopniu – także indeksem osobowym i rzeczowym.

Początki Zakonu maltańskiego są szczególnie interesującym znakiem dziejów Kościoła. Przecież ta nowa droga życia konsekrowanego, zrodzona na fali wypraw krzyżowych, choć jej początki są już wcześniejsze, stała się jeszcze jedną propozycją realizacji rad ewangelicznych. Kościół dopiero w tym czasie ją odkrył, zaakceptował i nadał status kanoniczny. Trwa ona owocnie i dziś, choć już w wielu zmodyfikowanych formach. Zawsze to sięganie o jerozolimskiego „Domus Xenodochii”.

bp Andrzej F. Dziuba – Łowicz

***A Companion to Aelred of Rievaulx (1110-1167)*, ed. by Marsha L. DUTTON, Brill's Companions to the Christian Tradition 76, Leiden – Boston 2017, Brill, ss. XIII + 364.**

Prestiżowe holenderskie wydawnictwo Brill, w ramach serii podręczników i dzieł związanych z intelektualnym i religijnym życiem Europy w latach 500-1800, zatytułowanej „Brill's Companions to the Christian Tradition” („Brilowski Przewodnik po Tradycji Chrześcijańskiej”), pod redakcją Christophera M. Bellitto, wydało pracę poświęconą słynnemu opatowi angielskiemu – Aelredowi, z cysterskiego klasztoru w Rievaulx, zatytułowaną *A Companion to Aelred of Rievaulx (1110-1167)* [*Przewodnik po Aelredzie z Rievaulx (1110-1167)*]. Seria, w ramach której ukazała się recenzowana pozycja, jest pomyślana jako pomoc dla osób interesujących się intelektualno-religijną tradycją chrześcijańską tamtych stuleci, dlatego jest redagowana przez specjalistów biorących pod uwagę najnowsze badania z reprezentowanych przez nich dziedzin. Nie dziwi więc, że omawiana praca na temat Aelreda z Rievaulx, została przygotowana przez znanych specjalistów problematyki aelrediańskiej i skoordynowana przez znawczynię osoby i twórczości Aelreda, emerytowaną Profesor Angielskiej Literatury Mediawistycznej Uniwersytetu Ohio, a zarazem Redaktorkę Wykonawczą Publikacji Cysterskich – Marsha L. Dutton. Niniejsza publikacja jest 76. pozycją z całej serii.

Przewodnik po Aelredzie jest więc pracą zbiorową. Redaktorka – prof. Marsha L. Dutton, zaprosiła do współpracy w jej powstaniu znanych badaczy problematyki aelrediańskiej, którzy od wielu lat prowadzą badania w tej dziedzinie, takich, jak: Daniel M. La Corte, Domenico Pezzini, John R. Sommerfeldt, Elisabeth Freeman, Marie Anne Mayeski, Damien Boquet, Pierre-André Burton i Katherine TePas Yohe.